

FUGINT DE L'HOLOCAUST

Catalunya i els refugiats jueus de la Segona Guerra Mundial

Introducció

Sis dels nou milions de jueus que vivien a Europa moriren a conseqüència de la persecució endegada pel règim nazi, tant a Alemanya com als territoris ocupats pel seu exèrcit durant la Segona Guerra Mundial (1939-1945), en el que és el major genocidi de la història humana. Uns pocs milers aconseguiren fugir de la barbàrie tot creuant els Pirineus; primer, a través de les duanes i, més tard, travessant, clandestinament, les muntanyes en unes evasions èpiques. Aquesta exposició s'endinsa, a partir de les històries de vida dels seus protagonistes, en aquest episodi tan desconegut del nostre passat recent en el qual Catalunya tingué un protagonisme destacat.

1*

EDUARD HEILBRUNER I LINA LEVI

Eduard Heilbruner (Sulzburg, 1876) i Lina Levi (Friburg, 1883) eren originaris de la regió de la Selva Negra (Alemanya). A l'octubre del 1940 foren deportats a França juntament amb milers de jueus alemanys. El govern francès, col·laboracionista amb l'exèrcit d'ocupació alemany, n'establí l'internament al camp de concentració de Gurs, on passaren setmanes en condicions infrahumanes. Posteriorment foren traslladats al camp de Récébédou, al sud de Tolosa, i, finalment, al camp Des Milles, prop de Marsella.

La detenció a França posà en alerta la seva filla Rosl, que, des de principis dels anys trenta, s'havia refugiat a Barcelona. Estava casada amb Kurt Sontheimer, que gestionava la delegació de l'empresa de porcellana i joguines Lehmann que els seus pares tenien a Nuremberg. Rosl i Kurt feren tot tipus de gestions per tal d'aconseguir l'autorització que permetés Eduard i Lina desplaçar-se a Espanya.

Malgrat tot, a l'octubre del 1941, el cònsol d'Espanya a Marsella, Valentín Via Ventalló, va denegar la sol·licitud i, el 30 d'agost de 1942, Eduard i Lina enviaren la darrera carta a la seva filla, coneixedors que serien deportats a Polònia. El matrimoni morí al camp d'extermini d'Auschwitz.

La persecució dels jueus a Europa

L'arribada al poder d'Adolf Hitler a Alemanya el 1933 comportà la institucionalització de la persecució contra el poble jueu que, el 1938, s'amplià a Àustria i a la regió txecoslovaca dels Sudets. Amb l'esclat de la Segona Guerra Mundial, l'any 1939, l'assetjament es traslladà als països ocupats en diferents formes: concentració, guetos, assassinats per comandos mòbils, camps de concentració i camps d'extermini.

Els primers refugiats jueus a Barcelona

Les primeres mesures antisemites a Alemanya provocaren l'èxode de milers de jueus. Una part important d'aquests es van establir a Barcelona aprofitant la bona acollida de les seves autoritats i les oportunitats laborals que oferia la ciutat.

Els camps de concentració i extermini

El règim nazi creà un vast univers concentracionari en el territori sota el seu control (Alemanya, Àustria, Holanda, Hongria, Polònia, etc.) per internar tant l'oposició política com els jueus. En l'actual terme de Polònia es construïren sis camps d'extermini equipats amb càmeres de gas: Auschwitz, Belzec, Chelmno, Majdanek, Sobibor i Treblinka. A més de sis milions de jueus, en aquests camps foren assassinats, entre d'altres, milers de republicans espanyols, gitanos, homosexuals i opositors polítics als nazis.

* La numeració correspon als diferents mòduls de l'exposició

ELS ROTHSCHILD

A finals de desembre de 1942 arribaren a Lleida, procedents del Principat d'Andorra, la baronessa Claude Rothschild i les seves dues filles, Nicole i Monique. Després d'una curta estada a l'Hostal Cuatro Naciones, es dirigiren a Barcelona per reunir-se amb el cap de família, el baró James de Rothschild (París, 1896), i el seu germà Philippe (París, 1902), propietari de les bodegues Château Mouton-Rothschild, els quals havien arribat dies abans procedents del Pirineu gironí. Els Rothschild marxaren a Portugal i, temps després, Nicole s'allistà a la resistència aliada tot realitzant diverses missions com a espia a l'Alemanya nazi. Per la seva part Philippe, l'esposa del qual havia estat detinguda per la Gestapo i deportada al camp de concentració de Ravensbrück on morí, s'uní a les Forces Franceses Lliures que comandava el general De Gaulle. En acabar la guerra, els Rothschild retornaren a França. Nicole, l'antiga espia, desenvolupà una destacada carrera com a actriu, productora i directora de cinema, mentre que Philippe destacava com a pilot d'automobilisme.

Les duanes

Fins a la tardor de 1940, els refugiats acostumaven a arribar, amb la documentació exigida per les autoritats espanyoles, a les duanes de Les i la Farga de Moles. Habitualment, eren famílies algunes de les quals havien pogut escapar dels països ocupats per l'exèrcit nazi (Polònia, Bèlgica i Holanda). Després de descansar en hotels de Pònt de Rei i la Seu d'Urgell, es dirigien a Lleida o a Barcelona, des d'on anaven fins a ports espanyols o portuguesos per embarcar en direcció a Amèrica.

Les ambaixades i els consolats espanyols

Les ambaixades i els consolats espanyols a Europa, especialment els de França, emetien els visats d'entrada a Espanya. A partir de mitjan 1940, les pressions alemanyes van provocar que, malgrat l'allau de peticions, les autoritzacions es concedissin de manera puntual, sovint per iniciativa personal dels diplomàtics espanyols.

La Comunitat Israelita de Barcelona

El primer franquisme es caracteritzà per la seva hostilitat contra els jueus que residien a Espanya. Tot plegat motivà que algunes famílies abandonessin Barcelona i altres optessin per convertir-se al catolicisme. Els membres de la Comunitat Israelita de Barcelona, fundada l'any 1918, vivien en la clandestinitat. Després que, a principis del 1939, un grup de falangistes saquegés la sinagoga situada en una torre en la confluència dels carrers de Provença i Balmes, el culte s'acostumava a fer en pisos particulars fins que, l'any 1954, fou inaugurada la nova sinagoga al carrer de l'Avenir.

3

PAQUITA SITZER

Françoise Bielinsky va néixer a París l'any 1937. Els seus pares, originaris de Polònia, s'havien conegut i casat a Alemanya, on nasqué el seu germà Reinholds. El 1933, després de l'ascens al poder de Hitler, van emigrar a França. El seu pare muntà un taller de confecció a París, però, després de l'ocupació nazi, va ser internat en un camp de concentració. Al cap de poc temps aconseguí evadir-se i tota la família es refugià a Pau, on van viure gairebé dos anys. A l'abril del 1942, davant de la imminent ocupació del sud de França pels alemanys, van decidir fugir cap a Espanya, amb l'ajut de la resistència francesa. De Pau van anar a Luchon i d'allí, a la Val d'Aran, on van ser detinguts a Les. La pressió del veïns del poble impedí que la policia els retornés a França. Més tard marxaren cap a Barcelona i d'allí, a Vigo, on, al gener del 1943, partiren cap a Veneçuela. Françoise, convertida en Paquita, es va casar amb Juan Sitzler, un altre refugiat d'origen polonès.

La solidaritat a Catalunya. El poble de Les

La població de Les, a la Val d'Aran, és un exemple dels episodis de solidaritat col·lectiva per tal de prestar ajut als refugiats que fugien de l'horror que es vivia a Europa. La situació d'aïllament que afectava la Val, especialment durant els mesos d'hivern, impedia la ràpida conducció dels detin-

guts fins a Lleida, la qual cosa facilità que s'acollissin famílies en cases particulars i, en ocasions, se'ls protegís davant de la intenció de la policia d'expulsar-los a França.

Les xarxes d'evasió i els passadors

Molts dels refugiats arribaren a Catalunya gràcies a les xarxes d'evasió constituïdes a França i a Andorra pels serveis d'informació aliats, amb la participació de veïns dels Pirineus i exiliats espanyols vinculats a partits i organitzacions d'oposició al franquisme (CNT, PCE, POUM, FNC, etc.). Els guies s'encarregaven de conduir-los pels difícils camins del Pirineu sota el fred, la neu i la boira. En ocasions, fins i tot, els portaven a Barcelona. Altres xarxes foren creades per personalitats i organitzacions jueves, com el periodista nord-americà Varian Mackey Fray, que aconseguí salvar centenars de jueus, entre ells personalitats del món de les arts i la cultura, com els pintors Marc Chagall i Max Ernst o els escriptors Franz Werfel i Heinrich Mann.

4

JENNY KEHR

Jenny Kehr (Appenheim, 1895) havia estat deportada des d'Alemanya fins al camp francès de Gurs, d'on aconseguí fugir. A l'octubre del 1942 creuà els Pirineus amb l'objectiu d'emigrar als Estats Units, on vivien les seves filles. Detinguda a Coll de Nargó, en un estat físic molt deteriorat a conseqüència de l'esforç realitzat, el governador civil de Lleida n'ordenà el trasllat al camp de concentració de Miranda de Ebro, on no fou acceptada per ser dona. Dies després, el mateix governador decretava que fos conduïda a Figueres per ser expulsada a França pel fet de ser jueva. De camí a la capital de l'Alt Empordà fou internada a la presó de dones de Barcelona, on decidí suïcidar-se abans que tornar als escenaris de la persecució. Va ser enterrada a la fossa comuna del cementiri de Montjuïc el 17 de desembre de 1942.

Els Pirineus, camins de por i esperança

La impossibilitat d'obtenir els permisos per entrar legalment a Espanya féu que l'escenari del pas dels refugiats jueus es traslladés als colls de muntanya i que aquest s'executés de manera clandestina. Tot plegat esdevingué una decisió arriscada, atesa l'estricta vigilància a banda i banda, la climatologia, l'escassa preparació dels evadits i la mateixa orografia de la zona. En conseqüència, es produïren nombrosos accidents i algunes de les persones que fugien arribaren a Catalunya amb congelacions i esgotament físic.

Les expulsions a la França ocupada pels nazis

Un nombre indeterminat de refugiats jueus foren obligats a retornar a França i lliurats a la policia francesa i, a partir del novembre del 1942, a l'Alemanya. D'algunes d'aquestes persones hi ha constància que posteriorment foren deportades als camps d'extermini. Entre els evadits que el govern espanyol volia expulsar es trobava el filòsof i intel·lectual jueu Walter Benjamin (Berlín, 1892). Benjamin havia realitzat una llarga fugida des de París que el portà a Portbou, després de caminar el darrer tram a través del coll de Rumpisó. Conèixer que seria repatriat s'ha considerat un dels desencadenants del seu posterior suïcidi, el 26 de setembre de 1940.

Les presons de dones

Les presons provincials de dones de Girona –a l'edifici de les Adoratius– i de Barcelona –ubicada a l'antic asil del Bon Consell, al barri de les Corts de la ciutat comtal– acolliren un bon nombre de jueves detingudes en arribar a Catalunya. En alguns casos eren traslladades a la presó de Ventas de Madrid.

BETSY WIJNBERG – DAN EHRlich

Betsy Wijnberg (Groningen, Holanda, 1919) treballava com a bibliotecària a la sinagoga portuguesa d'Amsterdam. Detinguda durant una ràtzia, l'octubre de 1942, aconseguí arribar a Bèlgica i, després, a França amb l'ajut de la resistència jueva. A Tolosa formà part d'un grup de jueus, el qual, el maig de 1944, fugí cap a Espanya. L'integraven joves arribats des de diversos països. Entre ells, Adolphe (Dan) Ehrlich (Estrasburg, França, 1917), que havia fugit de París on treballava com a agent d'assegurances. Durant el recorregut, Dan ajudà Betsy a superar una zona de difícil accés coberta de neu i de gel. Fou l'inici d'una relació d'amistat i posterior festeig. Junts foren conduïts a Sort i a Lleida, tot refugiant-se a Barcelona. El 5 de novembre de 1944 arribaven al port d'Haifa. Un temps després, contragueren matrimoni a Israel i així culminaren una emotiva història d'amor que s'inicià al Pirineu lleidatà.

Sort

A Sort es concentraven els detinguts de la Val d'Aran i del Pallars Sobirà, tot aprofitant una aturada en la seva conducció a les presons de la ciutat de Lleida. Eren tancats a les presons d'homes i de dones dependents del seu partit judicial, per on passaren, entre 1939 i 1944, prop de tres mil detinguts, entre ells gairebé sis-cents jueus. Els veïns de Sort van ser molt solidaris amb els detinguts, tot per tal de contrarestar l'escassa alimentació que rebien de les autoritats municipals.

Els consolats aliats de Barcelona

Mentre no s'establí una organització efectiva, els consolats aliats a Barcelona s'encarregaren de la protecció dels refugiats jueus. El britànic féu costat a tots els qui van demanar ajut sense distinció de nacionalitats. També efectuaren una destacada tasca el consolat holandès, el belga, a través de la seva empleada Alicia Reyes, i el consolat honorari de Polònia, amb el cònsol Eduardo Rodón, la seva esposa Ana Klemensiewicz i la cancellera Wanda Morbitzer.

Samuel Sequerra i l'Hotel Bristol de Barcelona

L'allau de refugiats jueus arribats a Catalunya motivà que, a finals del 1941, s'establís a Barcelona una delegació de l'organització benèfica American Joint Distribution Committee, dirigida per Samuel Sequerra, que s'ocupà de la seva atenció i de gestionar-ne l'emigració a un altre país. Des d'aleshores, Sequerra i l'hotel Bristol, on tenia les seves oficines, esdevindrien el referent per a tots els jueus que arribaven a Espanya.

6

ARNOLD EINHORN

Arnold Einhorn (Anvers, 1913) era un dels cinc fills d'una família que, al maig del 1940, es refugià a França, on foren internats als camps d'Agde i Rivesaltes. En ser alliberats, Arnold i les seves germanes s'integraren a la resistència jueva fins que, a l'estiu del 1943, Arnold decidí fugir a Espanya, atès que les seves activitats corrien el risc de ser descobertes. Detingut a Alòs d'Isil, passà per les presons de Sort, Lleida i el camp de concentració de Miranda de Ebro. Al gener del 1944 se'n va anar cap a Palestina i s'allistà a la Brigada Jueva, que combaté amb l'exèrcit britànic. En acabar la Segona Guerra Mundial, s'establí a París, on estudià medicina i s'especialitzà en pediatria. El 1954 va emigrar als Estats Units, on va exercir com a metge i professor universitari i va portar la direcció de l'Hospital Lincoln de Nova York.

El camp de concentració de Cervera

Entre 1940 i 1941, la Universitat de Cervera s'utilitzà com a camp de concentració per als refugiats –entre ells molts jueus–, els quals foren traslladats al camp de Miranda de Ebro, des de les comarques gironines. Durant aquests anys, també hi foren internats presoners de guerra i presoners polítics republicans.

El camp de concentració de Miranda de Ebro

Els nois en edat militar, de 18 a 40 anys, eren enviats al camp de concentració de Miranda de Ebro (Burgos). En les seves precàries instal·lacions arribaren a internar-se gairebé quatre mil presoners, davant de les constants protestes de representacions diplomàtiques i organitzacions humanitàries.

Els hotels del Pirineu

Algunes famílies jueves aconseguiren evitar la presó i allotjar-se en hotels de pobles i ciutats del Pirineu, ja fos pagant l'estada amb recursos propis o a través dels seus consolsats o organitzacions benèfiques jueves. Entre d'altres, establiments de Les, Vielha, Tavascan, Sort i la Seu d'Urgell foren testimoni del pas de centenars de refugiats.

Els hotels de Lleida i de Rocallaura

Un cop a Lleida, la tasca dels representants consulars i organitzacions benèfiques jueves facilità que els detinguts no entressin a la presó i fossin autoritzats a romandre en hotels de la ciutat fins el seu trasllat a Barcelona. Durant aquesta estada, els jueus conegueren la ciutat, aprengueren castellà i, fins i tot, alguns recorden de poder banyar-se al Segre. Alguns grups foren traslladats al balneari de Rocallaura (Urgell).

7

FRED AROM

Fred Arom (Düsseldorf, 1930) abandonà Alemanya amb els seus pares i el seu germà David després de l'impacte que la Nit dels Vidres Trencats ocasionà a la família. S'establiren a Anvers (Bèlgica), d'on fugiren a França al maig del 1940. Allí foren internats als camps de concentració de Brens i Rivesaltes. Fred i David aconseguiren escapar-se'n, mentre que els seus pares eren enviats a Drancy i deportats a Auschwitz, on foren assassinats. David es refugià a Suïssa, mentre que Fred fou amagat per l'Œuvre de Secours aux Enfants (OSE) fins que, al juny del 1944, creuà els Pirineus. Després d'una breu estada a Lleida, fou conduït a Barcelona i, el 26 d'octubre, partí des del port de

Cadis en direcció a Palestina, on adoptà el nom de Simha Arom. L'any 1951 retornà a França per completar els seus estudis d'etnomusicologia i es va especialitzar en la música de l'Àfrica central.

Les lleis antisemites i la Nit dels Vidres Trencats

Des del 1933, l'Alemanya nazi decretà una àmplia normativa antisemita, perfectament planificada i sustentada legalment, amb l'objectiu d'apartar els jueus de tots els àmbits, incloent-hi el funcionari, les professions liberals, la indústria, el comerç i la cultura. Les lleis de Nuremberg del 1935 relegaren els jueus a una condició legal inferior i els atacs de la Nit dels Vidres Trencats, al novembre del 1938, convenceren moltes famílies que calia fugir dels territoris sota control nazi.

Les ràtzies de Vichy i el camp d'internament de Drancy

Després de l'ocupació alemanya, el govern francès liderat per Pétain mantingué una estreta col·laboració amb els nazis detenint milers de jueus. Especialment importants van ser les ràtzies del 1942, la del Velòdrom d'Hivern de París i la que afectà els residents als departaments del sud del país. Els detinguts foren enviats al camp d'internament de Drancy, per on passaren nou de cada deu jueus deportats als camps d'extermini de l'est d'Europa.

L'Œuvre de Secours aux Enfants (OSE) i les cases d'acollida de nens

Les organitzacions assistencials jueves, entre elles l'OSE, tingueren com a primera prioritat el rescat i la salvació dels infants que sovint romanien als camps d'internament amb els seus pares. Per això, disposaven de cases d'acollida, on restaven amagats fins que eren traslladats a Espanya per a la seva posterior emigració als Estats Units o a Palestina.

LA SORTIDA CAP A LA LLIBERTAT. AMÈRICA I ERETZ ISRAEL

La sortida d'Espanya acostumava a endarrerir-se davant de les dificultats per obtenir un visat d'entrada a un tercer país. Inicialment les famílies abandonaven la península Ibèrica en vaixells de les línies regulars que es dirigien a Amèrica (Veneçuela, Mèxic, Antilles Holandeses o Estats Units) des de ports espanyols (Vigo i Bilbao) o portuguesos (Lisboa). El 1944 el Joint Ilogà diversos vaixells per evacuar el contingent de jueus que quedava a Espanya, format bàsicament per infants i joves que es desplaçaren a Haifa, aleshores Palestina, camí de la terra d'Israel.

Elias Zomerplaag. De Vigo a Curaçao

Elias Zomerplaag (Anvers, 1923-2013) es refugià a França amb la seva família. El govern de Vichy els assignà en residència vigilada a Aulus-les-Bains (Ariège). Al desembre del 1942 va aconseguir passar a Espanya. Detingut a Tavascan, fou conduït a la presó de Sort i al camp de concentració de Miranda de Ebro. Alliberat al juny del 1943, embarcà des de Vigo amb el vapor *Marqués de Comillas*, que el va conduir a Curaçao. Un cop finalitzada la Segona Guerra Mundial, retornà a Bèlgica i es retrobà amb la seva família, que havia restat a França.

Fred Manasse. Barcelona-Lisboa-EUA

Els germans Manasse, Gustave (1931) i Manfred (1935), eren originaris de Frankfurt del Main (Alemanya). Els successos de la Nit dels Vidres Trencats alertaren la família. Gustave i Fred es refugiaren en una casa d'acollida a França, mentre que la mare i la germana restaren a Alemanya i el pare féu un viatge d'anada i tornada a Amèrica amb el vaixell *St. Louis*. El 1944 aconseguiren arribar a Barcelona, des d'on foren enviats a un orfenat de Lisboa. A finals d'any partiren cap als Estats Units. Mentrestant, el pare havia mort a Auschwitz i la mare i la germana, a Sobibor.

Manfred Bundheim. Lleida-Barcelona-Cadis-Palestina

La família de Mandred Bundheim (Hamburg, 1925) escapà d'Alemanya el novembre de 1938, després de la Nit dels Vidres Trencats. S'establiren a Bèlgica. Posteriorment a l'ocupació nazi, Manfred fou enviat a un camp de concentració francès. Salvat per l'OSE, fou amagat fins que, el maig de 1944, creuà Espanya en una expedició organitzada per l'Armée Juive. Detingut a Montgarri, va ser traslladat a Alós d'Isil i, després, a Sort, Lleida i Barcelona des d'on partí en direcció a Palestina. Allí canvià la seva identitat de naixement per la de Joseph Ben Brith i lluità en la Guerra d'Independència d'Israel.

CRONOLOGIA 1933 - 1946

1933

30 de gener	Hitler és nomenat canceller d'Alemanya després que el seu partit (NSDAP, Partit Nacionalsocialista Alemany dels Treballadors) guanyés les eleccions parlamentàries del juliol del 1932.
27 de febrer	Incendi del Reichstag (seu del Parlament alemany). Decret d'emergència que confereix a Hitler poders especials per perseguir els opositors polítics.
22 de març	Obertura del primer camp de concentració, a Dachau, on són internats els dissidents polítics alemanys.
1 d'abril	Primer dia de boicot als comerços jueus. Posteriorment afecta metges, advocats i altres professions liberals.
10 de maig	Inici de la censura intel·lectual del règim nazi. Crema de llibres escrits per jueus i membres de l'oposició al nazisme a la Bebelplatz de Berlín.
14 de juliol	Prohibició de formar nous partits a Alemanya. Prèviament, el 5 de juliol, s'havien prohibit els partits existents excepte el nazi (NSDAP). Aprovació de la llei que priva els estrangers i els jueus sense nacionalitat de la nacionalitat alemanya i de la llei d'esterilització de deficients físics i mentals.

1934

2 d'agost	Després de la mort del president Von Hindenburg, Hitler reuneix els càrrecs de president i canceller i es converteix en l'únic líder (<i>führer</i>) d'Alemanya.
-----------	--

1935

1 d'abril	Comença l'assetjament contra els testimonis de Jehovà.
15 de setembre	Lleis de Nüremberg, que aïllen la comunitat jueva de la resta d'alemanys. Altres països aliats d'Alemanya promulguen legislacions similars.

1936

6 de juny	S'endureixen les restriccions contra el poble gitano.
17 de juny	Heinrich Himmler és nomenat <i>Reichsführer SS</i> , cap del grup de combat d'elit de l'Alemanya nazi (SS).

12 de juliol	S'estableix el camp de Sachsenhausen, prop de Berlín.
17-19 de juliol	Cop d'estat d'una part de l'exèrcit espanyol dirigit pel general Franco, en contra de la Segona República. Inici de la Guerra Civil espanyola. Hitler i Mussolini presten ajuda als sollevats.
1 d'agost	Se celebren els Jocs Olímpics d'estiu a Berlín.
10 d'octubre	Les SS creen l'Oficina Central per a la lluita contra l'homosexualitat i l'avortament. Prop de 15.000 homosexuals alemanys moririen als camps de concentració.

1937

Comença «l'arianització» de l'economia alemanya. Els jueus són obligats, sense cap base legal, a vendre els seus negocis, en la major part dels casos a preus per sota el seu valor real.

26 d'abril	La Legió Còndor de l'aviació alemanya bombardeja Guernica.
15 de juliol	Es posa en funcionament el camp de Buchenwald a Alemanya.

1938

11-13 de març	Alemanya annexiona Àustria (Anschluss) al Tercer Reich alemany.
6-15 de juliol	Conferència d'Évian (França). Delegats de 32 països i representants d'organitzacions d'ajut als refugiats tracten les quotes d'immigració per als refugiats que fugen d'Alemanya. Els Estats Units i altres països es neguen a suavitzar les restriccions a la immigració.
25 de juliol	S'inicia la batalla de l'Ebre, la més llarga i sagnant de la Guerra Civil espanyola, que s'allargarà fins al mes de novembre.
8 d'agost	Es crea al camp de Mauthausen a Àustria.
17 d'agost	Decret pel qual els jueus alemanys han d'afegir Israel i Sara als seus noms de pila.
1 d'octubre	Ocupació i annexió a Alemanya de la regió txecoslovaca dels Sudets.
28 d'octubre	Expulsió dels jueus polonesos residents a Alemanya.
9 de novembre	Nit dels Vidres Trencats a Alemanya. Milers de comerços jueus i sinagogues són atacats i incendiats. Al voltant de 30.000 jueus són tancats en camps de concentració. Hi moren unes 2.000 persones. En els mesos següents, prop de cent quinze mil jueus abandonen el país.
12 de novembre	El decret per a l'exclusió de jueus de la vida econòmica alemanya tanca totes les empreses que són propietat de jueus.

1939

15 de març	Ocupació alemanya de Txecoslovàquia.
1 d'abril	Fi de la Guerra Civil espanyola. Uns 500.000 refugiats republicans fugen a França.
15 de maig	S'estableix el camp de dones de Ravensbrück (Alemanya).
23 d'agost	Els governs d'Alemanya i la Unió Soviètica signen el pacte de no-agressió Molotov-Ribbentrop, on es comprometen a repartir-se l'Europa oriental.
1 de setembre	Alemanya envaeix Polònia. Inici de la Segona Guerra Mundial.
1 de setembre	Inici del programa d'extermini de 70.000 deficients mentals alemanys.
3 de setembre	La Gran Bretanya, França, l'Índia, Austràlia i Nova Zelanda declaren la guerra a Alemanya. Internament d'uns 20.000 jueus alemanys i austríacs.

1940

9 d'abril	Invasió alemanya de Dinamarca i Noruega.
10 de maig	Invasió alemanya d'Holanda, Bèlgica i França.
20 de maig	Entra en funcionament el camp de concentració d'Auschwitz I (Polònia).
10 de juny	Itàlia entra a la guerra al costat d'Alemanya.
22 de juny	Signatura de l'armistici entre Alemanya i França. El nord del país és ocupat per l'exèrcit alemany, les regions d'Alsàcia i Lorena són annexionades al Tercer Reich i el sud roman sense ser ocupat, sota el lideratge del mariscal Pétain. La capital es trasllada a Vichy. La França de Vichy col·labora activament amb els alemanys.
13 d'agost	Inici de la batalla d'Anglaterra. Els bombardeigs alemanys no aconsegueixen la rendició britànica.
6 d'agost	Arribada dels primers 398 republicans espanyols a Mauthausen.
13 de setembre	Entrevista a Berlín del ministre d'Afers exteriors espanyol Ramón Serrano Súñer amb Adolf Hitler.
27 de setembre	Alemanya, Itàlia i el Japo signen a Berlín el pacte tripartit que constitueix l'exèrcit. S'estableix el gueto de Varsovia amb una població al voltant de les 350.000 persones, el 30 % dels seus habitants.
23 d'octubre	Hitler i Franco s'entrevisten a Hendaia. El cap de les SS Himmler visita Barcelona.

1941

6 d'abril	Invasió alemanya de Grècia i Iugoslàvia.
22 de juny	Invasió alemanya de la Unió Soviètica. Durant aquest any i el següent, centenars de milers de jueus soviètics són afusellats i llençats a fosses comunes per les SS.
31 de juliol	Reinhard Heydrich, cap de les forces de seguretat alemanyes, inicia els preparatius de l'operació Reinhard, nom en clau que els nazis van donar al pla d'assassinar els jueus polonesos, i que és el responsable de l'extermini d'1.700.000 d'ells.
18 d'agost	Drancy es converteix en el camp d'internament per als jueus detinguts a França. Construcció del primer camp d'extermini a Belzec (Polònia), que entra en funcionament definitiu el 17 de març de 1942.
3 de setembre	Primer gasejat experimental amb Zyklon B a Auschwitz. Les víctimes eren presoners de guerra soviètics.
Octubre	S'estableix el camp de Majdanec, per als presoners de guerra polonesos, que va ser transformat en camp de concentració al febrer del 1943.
Octubre	S'inicia la construcció del camp d'extermini d'Auschwitz II (Auschwitz-Birkenau).
24 de novembre	S'estableix el camp de concentració de Theresienstadt (Txecoslovàquia).
6 de desembre	Contraofensiva soviètica a la batalla de Moscou. Els plans expansius dels nazis són aturats.
7 de desembre	Atac japonès a la base naval nord-americana de Pearl Harbor (Hawaii). Els Estats Units entren a la guerra a favor dels aliats.
8 de desembre	Inici de les operacions d'extermini amb gas al camp de Chelmno (Polònia).
11 de desembre	Alemanya declara la guerra als Estats Units d'Amèrica.

1942

20 de gener	Conferència de Wansee (Alemanya), en què diversos ministeris i agències alemanyes es coordinen per implementar la «Solució final» a la qüestió jueva a Europa.
1 de març	Comencen a funcionar les cambres de gas d'Auschwitz.
7 de març	Primera deportació massiva de jueus al camp de Belzec, la més gran de tota l'operació Reinhard. Uns 435.000 jueus van ser gasejats entre el 17 de març i el 31 de desembre d'aquell any.
27 de març	Partida del primer comboi des de Drancy fins a Auschwitz.
Abril	Entra en funcionament el camp d'extermini de Sobibor (Polònia).

4 de juny	Victòria nord-americana a Midway. S'atura l'allau de victòries japoneses.
11 de juny	S'estableix el camp de Auschwitz III (Auschwitz-Monowitz), on s'instal·la l'empresa IG Farben.
28 de juny	Ofensiva alemanya d'estiu contra el Caucas i Stalingrad.
4 de juliol	Comença el gasejat massiu de jueus a Auschwitz II.
16 de juliol	Ràtzia del Velòdrom d'Hivern de París, que acaba amb 12.884 arrestos.
22 de juliol	Deportació massiva de 265.000 jueus del gueto de Varsòvia al camp de Treblinka II. L'endemà comencen les operacions de gasejat massiu.
4 de novembre	Finalitza la batalla d'El Alamein. Alemanys i italians són expulsats d'Egipte pels britànics i es retiren a Tunísia.
8 de novembre	Desembarcament angloamericà al nord d'Àfrica.
11 de novembre	L'exèrcit alemany envaeix la zona no ocupada de França i impermeabilitza els Pirineus.
19 de novembre	Comença la contraofensiva soviètica d'hivern a Stalingrad. El sisè exèrcit alemany és encerclat.

1943

2 de febrer	El sisè exèrcit alemany es rendeix a Stalingrad.
13 de maig	Les forces germanoitalianes es rendeixen a Tunísia.
19 d'abril	Revolta del gueto de Varsòvia. Els darrers 70.000 jueus de la ciutat són exterminats.
16 de juliol	Finalitza la batalla de Kursk, última ofensiva alemanya d'envergadura al front de l'est.
3 de setembre	Invasió aliada d'Itàlia.
8 de setembre	Rendició oficial d'Itàlia als aliats. Els alemanys deporten els jueus italians.

1944

19 de març	Ocupació alemanya d'Hongria.
15 de maig	Comença la deportació massiva de jueus hongaresos.
6 de juny	Desembarcament aliat a Normandia (França).

22 de juny	Inici d'una gran ofensiva soviètica d'estiu que expulsa els alemanys de la Unió Soviètica i arriba a les portes de Varsòvia. Comencen les evacuacions forçoses dels camps, conegudes com les «Marxes de la mort».
23 d'agost	S'allibera el camp d'internament de Drancy.
25 d'agost	París és alliberada.
2 d'octubre	Insurrecció de Varsòvia contra els alemanys. Hi moren 250.000 polonesos i la ciutat és arrasada.
19 d'octubre	Intent d'invasió de la Val d'Aran per part d'un grup de guerrillers comunistes amb l'objectiu, dins del marc de l'anomenada «Operació Reconquesta», d'avançar cap al sud i enderrocar el règim de Franco. L'operació fracassa i els maquis han de tornar a França.

1945

27 de gener	Alliberament del camp d'Auschwitz per forces soviètiques.
29 d'abril	Els americans alliberen el camp de Dachau.
30 d'abril	Adolf Hitler se suïcida al seu búnquer de Berlín.
30 d'abril	Tropes soviètiques alliberen el camp de Ravensbrück.
5 de maig	Alliberament del camp de Mauthausen per forces nord-americanes.
8 de maig	Rendició oficial d'Alemanya.
2 de setembre	Rendició oficial del Japó. Oficialment és la fi de la Segona Guerra Mundial.
20 de novembre	S'estableix el Tribunal Militar Internacional format per jutges dels Estats Units, Anglaterra, França i Rússia. Comença el judici contra vint-i-dos jerarques nazis a la ciutat de Nuremberg.

1946

28 i 29 de gener	El fotògraf Francesc Boix declara als judicis de Nuremberg. Algunes de les fotografies robades per republicans deportats al camp de Mauthausen són presentades com a prova contra alguns dels oficials nazis, que són condemnats per crims contra la humanitat i sentenciats a mort.
------------------	--

PERSEGUITS I SALVATS. JUEUS FUGINT DE L'HOLOCAUST A TRAVÉS DEL PIRINEU DE LLEIDA

Entre 1939 i 1945 uns cinc mil jueus aconseguiren fugir, a través del Pirineu de Lleida, de la persecució i de l'Holocaust que el règim nazi havia instaurat a bona part del continent europeu. El projecte *Perseguits i Salvats*, que impulsa la Diputació de Lleida, posa en relleu els valors dels espais i dels camins transfronterers com a itineraris culturals i memorials, amb l'objectiu de difondre el seu paper com a llocs de fugida per als perseguits durant el nazisme i la Segona Guerra Mundial. A la vegada, enalteix els valors d'ajut i solidaritat que els veïns de les comarques de Lleida van manifestar cap als refugiats.

S'han senyalitzat els següents itineraris:

1. Val d'Aran - Alta Ribagorça: Eth Pònt de Rei - Canejan - Les - Bossòst - Es Bòrdes - Montgarri - Vielha - Pòrt dera Bonaigua - Túnel de Vielha - Senet - Vilaller - el Pont de Suert.
2. Val d'Aran - Pallars Sobirà: Pòrt de Gireta - Alòs d'Isil: Montgarri - Pont de Perosa - Fornet - Alós d'Isil.
3. Pallars Sobirà - Pallars Jussà: Port de Guiló - Tavascan - Ribera de Cardós - Llavorsí - Rialp - Sort.
4. Alt Urgell: Coll de Pimés - Bescaran - Estamariu - la Seu d'Urgell.
5. Cerdanya: Port de Perafita - Aransa - Lles - Martinet.

A la vegada, s'ha museografiat l'antiga presó de Sort, patrimoni memorial de referència sobre l'estada d'aquests refugiats a l'Estat Espanyol i s'han habilitat punts d'informació al Museu d'Aran de Vielha, a l'Epícentre de Tremp i a l'Espai Ermengol de la Seu d'Urgell.

Perseguits i Salvats vol anar més enllà d'un exercici de memòria històrica i d'itinerari patrimonial. Vol ser, també, un reconeixement a l'acció d'humanitat i solidaritat de la gent del Pirineu de Lleida vers el drama dels fugitius. Una acció que, avui més que mai, esdevé un relat allisonador de com en el decurs de la història els exilis forçats han comportat tragèdies, però a la vegada han despertat consciències. I han tret el millor dels éssers humans, per fer front a la barbàrie, tot oferint a les persones necessitades una llum d'esperança i una lliçó en el valor universal de la preservació de la dignitat humana.

© del textos: Josep Calvet